

ИНСТИТУЦИОНАЛНИЯТ РАСИЗЪМ И НЕГОВИТЕ ЖЕРТВИ

д-р Иван П. Иванов - ШУ «Еп. Константин Преславски»

Етносите са отличителна черта на огромната част от обществата по света. Малко са случаите на общества, които са действително етнически хомогенни. По тази причина за социалните науки етносът и свързаните с него понятия се оказва централна категория.

Традиционно разбиране е, че корените на неравенството са в идеологията и системата от вярвания и убеждения на хората.

Предразсъдъците са измерения на междугруповите отношения. Те са фиксирана, стереотипна, статична мрежа от мнения, нагласи и отношения най-често неблагоприятни за членовете на една група. Те най-често са на етноцентристка основа.

Расизмът е по-цялостна система от вярвания, която легитимира малцинствата като биогенетично или културно непълноценни и затова ги поставя в подчинено положение. Има два компонента на расизма, които не са характерни за предразсъдъците - идеологията за оправдание на социалното неравенство на основата на неизменността на характеристиките на доминантната и малцинствената група и мрежата от норми, които предписват диференцирано отношение към тези групи. Той е идеология за експлоатация и е продукт на обществената култура.

Дискриминацията се отнася до поведението - отношението към някои постъпки на отделни членове на групата се генерализира в отрицателно отношение спрямо всички други.

Трябва да се прави разлика между предразсъдък и расизъм. В едно общество може да има едното, другото, и двете, но културният фактор е расизмът. Предразсъдъците за непълноценност на някои етноси може да е характерен за огромни маси хора в едно общество и то да не е расистко, ако не се демонстрира тази идеология в действие. Расизмът не е съвкупност от индивидуални идеи, а е културна ориентация, залегнала и реализирана чрез базовите обществени институции. Именно това е критерий дали едно общество е расистко или не.

Много често расизмът и дискриминацията имат институционален и структурен характер и механизъм. С понятието «**институционален расизъм**» (*Роберт Блаунер*) се означават случаите, когато съществуват случаи на дискриминация в работата на институции като училището, полицията, съда, които подхождат към човека според етническата му принадлежност. В тези случаи предразсъдъците имат много широка основа и ефект. Например в **образованието** явното или скрито сортиране на учениците

според техния етнос води до културни или социални последици. Това се прави от учителите и администраторите на базата на техните предразсъдъци и се означава с термина «**Пигмалион-ефект**».

Той е употребен за пръв път през 60-те години от *Роберт Розентал* и *Ленар Якобсон* за означаване на ефекта от поведението на учителя спрямо децата от класа, породено от отношението му към тях (осъзнато и неосъзнато). Очакванията му към различните категории ученици предизвикват ответен ефект, изразяващ се в това, че считаният за по-интелигентен или по-неинтелигентен (културен, добър и пр.) се изяснява като такъв. Учителят най-често непреднамерено насочва развитието на учениците си в рамки, отговарящи на формираните му по всевъзможни пътища представи за тях.

Един учител винаги възприема учениците от позициите на представите си. В основата на отношението към собствения и другите етноси е етническото съзнание и само-съзнание, но то се модифицира и променя в зависимост от други фактори - професия, пол, образование, възраст и др.

Данните са от наше изследване на “Пигмалион-ефектът” при възприемането от учителя на деца от трите основни етноси, живеещи в България - българчетата, турчетата и циганчетата (роми), проведено през 1997 г. Включени са учители от Североизточна България, от двата пола, от различни етноси, работещи степени на образователната система и образование.

Българчетата доминират по отношение на по-голямата част от качествата, по които учителите ги оценяват. Средната им оценка е 0,72 при възможна 1,00. Най-високо (0,8-0,9) са оценени в качествата: честност, висока обща култура, активна жизнена позиция, упоритост, амбициозност, добро семейно възпитание, общителност, добър ученик, интелектуалност, любознателност. Най-ниско (0,5-0,6) са оценени в качествата: насоченост повече да дава на другите, самокритичност, радикализъм, съдържаност, винаги готов да прави услуга, постоянство, скромност, тактичност.

Учителите ги възприемат като властни (с лидерски нагласи), независими (доминиращи), отхвърлящи авторитетите, бунтари, но и сътрудничащи (конвенционални), отговорни (великодушни), покорни, зависими и водими. Те са с най-хармонично съчетание на двете противоположни тенденции в поведението (доминантност и доброжелателност в съотношение 56%:44%).

Учителите оценяват българчетата като най-малко агресивни (0,40). Те получават ниски оценки по всички проявления на агресивното поведение и отношения на личността с изключение на чувството за вина, където доминират над другите.

В очите на учителите **турчетата** са вторият по качество етнос, като общата им оценка е близка до тази на българчетата - 0,62. Те доминират над другите етноси (0,7-0,8) в няколко качества, които са в логическа връзка помежду си - дисциплинираност,

колективизъм, уважение към труда на другите, съдържаност, скромност, чувство за отговорност. Много високо са оценени и в проявлението на такива качества като вежливост, високо самочувствие, разбирателство с родителите, любознателност, организираност, физическа сила и здраве, упоритост, трудолюбие. Най-ниско (0,4-0,5) се оценяват в: радикализъм, методичност, интелектуалност, рационализъм, великодушие, винаги готов да прави услуга, впечатлителност, патриотизъм.

Турчетата се възприемат като недоверчиви (скептични), покорни (срамежливи), податливи на власт (без лидерски нагласи), зависими. Балансът между доминантност и доброжелателност е изместен по посока на доброжелателността (67%:33%). В междуличностните отношения те са много по-склонни към конформност, дружелюбие, доброжелателност, отколкото към протест, агресивност, бунтарство.

Турчетата и българчетата се възприемат по-скоро като близки и сходни по агресивност (0,47 и 0,40), отколкото като различни. Те се оценяват приблизително на едно равнище, като турчетата са малко по-агресивни по всички показатели, с изключение на чувството за вина, но и там разликата не е голяма. Противопоставянето в съзнанието на учителите на българчетата и турчетата от една страна и циганчетата - от друга е очевидно.

Качествата на **ромчетата** се оценяват много ниско (0,35). Оценки на нивото на другите два етноса (0,5-0,6) те получават само за: физическа сила и здраве, физическа красота, високо самочувствие, общителност, впечатлителност, смелост, колективизъм. В същото време някои качества се оценяват на ниво 0,1-0,2: интелектуалност, добро семейно възпитание, методичен, добър ученик, дисциплинираност, откровеност, рационализъм...

Ромчетата се възприемат като непослушни, властни, не сътруднически, безотговорни, не подчиняващи се, независими, бунтари... със силно нарушен баланс по посока на доминантността (79%:21%) - един доста негативен образ

Учителите ги възприемат като най-агресивни (0,60). Те доминират във всички направления на агресивното поведение, с изключение на агресивното недоверие (подозрителност) и особено в чувството за вина, където са с най-ниски показатели. Съчетанието на висока обща агресивност и ниско чувство за вина е извънредно опасно. Ромчетата в очите на учителите се ползват именно с реномето на твърде опасни, първични и необуздани и потенциално склонни към крайно агресивно и то разнообразно по проявленията си поведение.

Основният междуетнически конфликт учителят очаква между ромчетата и българчетата поради високата доминантност на двата етноса, като инициатор би трябвало да са ромчетата. Ако те имат усещането, че са дискриминирани, стремежът им за властно доминиране може да се прояви като насилие.

Резултатите от това изследване водят до изводи в различна насока. От една страна някои от описаните негативни характеристики на децата от трите етноса отговарят на реалните им качества, което предполага корекционна превъзпитателна работа на учителите с тях. Това се отнася най-вече за ромчетата. От друга страна, етническите стереотипи на учителите са формирали изкривени представи. Тъй като учителят е основният агент на образователната система, тези изкривени представи стават действително дискриминиращ фактор. Децата и от трите етноса са поставени в неадекватна ситуация. Сигурно нито едните са толкова добри, нито другите - толкова лоши, но реално се възприемат като такива и в резултат се получава неравностоен житейски старт.

Институционалният расизъм не е ново явление нито за света, нито за България. В една или друга форма и степен на проявление той съществува, като причините за него не винаги могат да се обяснят рационално. Училището, за разлика от останалите институции, може да предизвика най-силен отрицателен ефект поради незрялостта на децата и минималните им възможности за защита. Затова и цялостната атмосфера в него трябва да бъде наситена с дух на интеркултурност. Промяната трябва да започне с учителите.